

School- en opvangtijden aangepast aan biologisch ritme op de Oosterweide te Gouda

Deze praktijkbeschrijving is gemaakt met subsidie van het ministerie van OCW in het kader van het project Opvang op school. De beschrijving hoort bij het boek School met vijf O's. Onderwijs, opvoeding, ontwikkeling, opvang en ontspanning in een dagarrangement geschreven door Liesbeth Schreuder, Marja Valkestijn en Susanne Mewissen.

Liesbeth Schreuder
Nederlands Jeugdinstituut

© Nederlands Jeugdinstituut / NJI
April 2008

School- en opvangtijden aangepast aan biologisch ritme op de Oosterweide te Gouda

Het biologisch ritme van mensen schommelt gedurende de dag als gevolg van fysiologische processen in het lichaam. Deze processen worden aangestuurd door licht. Dat houdt in dat ieder mens op vaste uren van de dag op zijn toppunt functioneert en op andere momenten juist minder alert is. Bekend voorbeeld is de zogenaamde middagdip tussen 12.00 en 14.00 uur. Een ander gegeven vanuit het biologisch ritme is dat ieder mens een tijdje nodig heeft om op gang te komen na een periode van rust. De periodes van maximale alertheid zijn tussen 10.00 – 12.00 uur en 14.30 – 16.30 uur. Kinderen kunnen minder goed weerstand bieden aan deze schommelingen dan volwassenen. En dat geldt nog sterker voor kinderen met minder intelligentie. Voor kinderen in de puberteit geldt dat hun biologisch ritme tijdelijk verandert van een 24 uren in een 25 urenritme, waardoor zij 's avonds geen vermoeidheid voelen, en 's ochtends moeilijk uit bed kunnen komen.

Deze kennis wordt nu bekender in Nederland en dat is de reden dat sommige scholen - en vooral scholen in achterstandswijken - zich afvragen of zij hun schooltijden zullen veranderen zodat ze maximaal gebruik kunnen maken van de alerte periodes. Basisschool De Oosterweide in Gouda is sinds twee jaar aan het experimenteren met schooltijden, die aangepast zijn aan het biologisch ritme van kinderen. Hierover kunt u in deze praktijkbeschrijving meer lezen.

Voor het maken van deze beschrijving hebben we gesproken met Anja Wortmann (schooldirecteur), Jolanda Welleman (coördinator TSO), Mariëlle Aben (leerkracht groep 7) en Annet Huiszoon (NT2leerkracht) van De Oosterweide.

Typering de Oosterweide

O.B.S. de Oosterweide heeft zijn schoolprogramma/ dagarrangement aangepast aan de tijden waarop kinderen volgens onderzoek het beste leren. Dat zijn de tijden tussen 10.00 en 12.00 uur en tussen 14.30 en 16.30 uur. Daarin vinden de taal-, reken- en wereldoriëntatielessen plaats.

De tijd tussen 12.00 en 14.30 uur wordt gebruikt voor rust, eten en drinken, buitenspelen, creatieve en sportieve bezigheden.

Tussen 8.30 – 9.30 uur én tussen 14.15 en 14.30 uur zijn er rustige activiteiten in de klas, zodat de kinderen tijd krijgen om weer op te starten. De school heeft het lesprogramma en de tussen de middagactiviteiten tot één samenhangend geheel gemaakt en besteedt veel aandacht aan de overgangen van ontspanning naar inspanning.

De Oosterweide heeft 129 leerlingen, verdeeld over zeven groepen. Hun ouders zijn afkomstig uit 24 landen. Het zijn niet alleen in Nederland geboren kinderen. Op het moment van schrijven, zijn er 24 nieuwkomers: vooral afkomstig uit Oost-Europa en Afrika.

De directeur – Anja Wortmann – is de drijvende kracht achter de aanpassingen die de school heeft gemaakt. Aanvankelijk stonden leerkrachten huiverige tegenover de veranderde lestijden. Na twee jaar is er veel draagvlak- zowel bij de leerkrachten als de

ouders. De kinderen vinden het programma heel prettig. Anja Wortmann merkt de laatste tijd dat andere scholen ook geïnteresseerd raken in dit concept.

Tijden

De school is op maandag, dinsdag en donderdag open tussen 8.30 uur en 16.30 uur. De lessen taal, rekenen en wereldoriëntatie zijn tussen 8.30 en 12.00 uur en tussen 14.30 en 16.30 uur. Het speekwartier is vervroegd naar 9.30 uur.

Tussen 8.30 – 9.30 uur en tussen 14.15 en 14.30 zijn er rustige activiteiten in de klas, zodat de kinderen tijd krijgen om op te starten. De school let er ook op dat 's middags een korte herhaling van een ochtendles plaatsvindt. Hierdoor is er meer kans dat deze kennis 's nachts in het geheugen van de kinderen wordt opgeslagen.

De middagpauze – TSO genoemd - duurt 2 ¼ uur. In deze tijd eten en spelen de kinderen op school en op het schoolplein. Tevens doen zij verschillende activiteiten, zoals muziek, gym, taalverrijking, sociale vaardigheidstraining, uitstapjes, Arabische les, zwemles en yoga.

Op vrijdag is de school om 15.30 uur uit en op woensdag om 12.00 uur. De lestijd is op vier dagen 5 ½ uur per dag en op woensdag 3 ½ uur.

Verplicht

Het tussen de middag programma is voor alle kinderen vanaf groep 3 verplicht. Het programma en ook het samen eten is belangrijk voor de kinderen. Hierdoor is er in feite sprake van verlenging van leertijd. Ouders hebben hiertegen geen enkel bezwaar. De kleuters kunnen tussen de middag (12.00 – 14.15 uur) naar huis gaan. In de praktijk maken slechts twee kleuters hiervan gebruik.

Educatieve aansluiting

De creatieve, sportieve en sociale vakken zijn verschoven naar de tijd tussen 12.00 en 14.30 uur en worden uitgevoerd onder verantwoordelijkheid van de coördinator tussenschoolse activiteiten. Er blijft daardoor meer tijd over voor de “echte” schoolvakken 's ochtends en 's middags.

Een aantal voorbeelden van samenhang tussen de lessen in de klas en het tussenschoolse programma:

De school verzorgt nog maar één gymnastiekles aangezien de kinderen tussen de middag regelmatig gymmen (onder begeleiding van een bevoegde vakdocent).

De leerkrachten voelen zich ondersteund in hun muzieklessen doordat kinderen ook buiten de lestijden zingen, met ritmes leren omgaan en kennismaken met muziekinstrumentjes.

Activiteiten tussen de middag worden gekoppeld aan thema's of lessen in de klas. Een nieuw geleerde letter wordt tussen de middag gekleed. Een les over schilderkunst wordt gevolgd door een museumuitstapje.

Er is een speciale leerkracht voor taalverrijking. Zij richt zich op groep 4/5, aangezien daar het begrijpend lezen vaak tot problemen leidt. De taalverrijkende activiteiten worden gekoppeld aan de thema's die in de klas binnenkort behandeld zullen worden ("preteaching"). Maar zij koppelt de taalverrijking ook aan de activiteiten tussen de middag. De leerkracht haalt dan de kinderen niet uit de techniekactiviteit van 13.00 uur, maar gaat naar die techniekactiviteit toe en praat dan met de kinderen over wat zij doen. Zo ervaren kinderen de taalverrijking niet als een extra les, waarvoor ze uit de normale activiteit moeten worden gehaald.

Pedagogische samenhang

Ook de pedagogische aanpak is op elkaar afgestemd. Op deze school werkt men met zonnetjes: positieve boodschappen aan elkaar. Elke week is een kind het zonnetje van de week. Zijn of haar foto hangt op een groot papier en alle kinderen mogen er een compliment bijschrijven/laten schrijven. Waarom is dit kind een zonnetje? Leerkrachten doen dit ook in hun eigen team in de personeelskamer. De medewerkers van de tussenschoolse activiteiten doen hieraan mee.

Het pedagogische klimaat wordt een eenheid via het hanteren van dezelfde schoolregels tijdens de lessen en tussen de middag. De school- en overblijfregels zijn positief gesteld: ze vertellen vooral wat een kind wel moet doen. In de schoolregels staat bijvoorbeeld:

Kom op tijd.

We houden de spullen van de school netjes, heel en schoon.

We willen leuk en gezellig spelen op het schoolplein.

Slaan, schoppen, schelden en duwen is verboden. Ook terug schoppen, schelden, slaan en duwen is verboden.

Als je ruzie maakt met iemand, moet je eerst vrede sluiten voordat je het lokaal in mag.

Gezamenlijke aanpak zorgleerlingen

De Individueel Begeleider (IB-er) van de basisschool werkt samen met de TSO-medewerkers in de begeleiding van zorgleerlingen. Ditzelfde geldt voor de leerkracht taalverrijking.

Medewerkers en coördinatie TSO

De tussenschoolse opvang en de activiteiten worden uitgevoerd door pedagogische medewerkers van de buitenschoolse opvang, onderwijsassistenten, vrijwilligers, vakkrachten en moeders. Zij worden allen TSO-medewerkers genoemd. De medewerkers moeten solliciteren bij de TSO-coördinator en de schooldirecteur. Punt van gesprek is hierbij vooral de pedagogische aanpak. De bejegening van de kinderen (warm en duidelijk) moet passen binnen het pedagogisch klimaat van de school.

TSO-coördinator Jolanda Welleman is in dienst van de Stichting Kinderopvang en gedetacheerd naar de school. Zij loopt tijdens de 2 ½ uur langs alle groepen en springt in waar dat nodig is. Zij heeft het hele programma in haar hoofd. Soms bellen de TSO-medewerkers haar op haar mobiel om te vragen welke kinderen ook al weer meedoen of waar zij terecht kunnen. Jolanda zorgt ook voor oplossingen als er een georganiseerde activiteit uitvalt. Zij coacht de TSO-medewerkers in hun werk: het samen eten met de kinderen, het opstellen en handhaven van de overblijfgeregels, de aanpak van de activiteiten, de overdracht naar leerkrachten. Zij is ook het aanspreekpunt bij problemen of vragen van de TSO-medewerkers, leerkrachten en de schooldirecteur. De coördinator werkt in de school en is een directe collega van de schooldirecteur voor alle buitenschoolse aangelegenheden.

Samen eten

De kinderen gaan met hun eigen groep naar een ander lokaal om te eten. Er zijn in de school twee extra lokalen beschikbaar voor het eten en activiteiten. Voor de jongste groepen is er een tweede lokaal gekoppeld aan hun klaslokaal, waarin ze kunnen eten en spelen. De kinderen eten eerst aan gedekte tafels, in groepjes van 3, 4, 6 of 10 kinderen. Aan sommige van de tafels zit ook een begeleider. Soms koken enkele moeders warm voor één van de groepen, iets wat de meeste kinderen appreciëren. Het gezamenlijk eten en met elkaar praten wordt door de school als een verrijking ervaren. De kinderen leren hier veel van: het ontspannen met elkaar praten in het Nederlands is belangrijk, maar ook leren de kinderen tafelmanieren en hygiëne (handen wassen voor het eten en na wc-gebruik). Gezonde voeding is ook een onderwerp waarover gepraat wordt en kinderen krijgen ook gezonde dingen te eten. Kinderen hoeven niet te eten als ze niet willen.

Spelen en activiteiten

Vervolgens gaan sommige groepen vrij spelen -onder begeleiding. Het vrij spelen is heel belangrijk in verband met het aanleren van sociale vaardigheden. Andere groepen hebben een activiteit in hun klaslokaal of in een TSO-lokaal. Vaak wordt de groep daarbij gesplitst zodat de activiteit meer tot zijn recht komt en meer ontspannen kan worden uitgevoerd. Tevens kunnen dan alle kinderen aan de beurt komen. De activiteiten duren twintig minuten tot een half uur. De kinderen zijn in het algemeen enthousiast over muzikles, maar ook over allerlei bewegingsspel, over de yoga en over de creatieve activiteiten. Regelmatig gaat er ook een groep in georganiseerd verband ergens anders heen: bijvoorbeeld naar het zwembad of de gymzaal in de buurt. Er zijn ook activiteiten buitenshuis van de Stichting Brede school Gouda. Deze Stichting zorgt dan ook voor vervoer, indien de activiteit niet op loopafstand is.

Geen keuze in activiteiten

Kinderen hebben vaste activiteiten met hun eigen groep. Zij kunnen dus niet kiezen uit de activiteiten. De coördinator TSO en de schooldirecteur beslissen samen wat er per groep wordt aangeboden. Zij kijken daarbij naar het aanbod van de brede school Gouda (bestemd voor alle scholen van Gouda) en naar activiteiten die ze zelf kunnen regelen. Er zijn vrijwilligers en ook leerkrachten die soms iets aanbieden. Eén van de leerkrachten geeft bijvoorbeeld Arabisch. Leerkrachten vragen zelf ook wel eens aan de TSO om een activiteit te organiseren. Dat is leuk want dan wordt er in de klas ook weer op teruggegrepen.

Meer keuze in de activiteiten is wel een wens van de school, omdat het om vrije tijd van kinderen gaat. Maar de drang om dit te realiseren is niet groot, want de kinderen zijn enthousiast over het aanbod.

Er is wel keuzemogelijkheid in de vrije spel momenten. Spelletjes doen is favoriet, plakken en knippen, lezen op de bank, dansen op muziek.

Voor sommige kinderen wordt ook wel eens uitzondering gemaakt op het vaste programma. Zo is er nu een jongen met ASS (Autisme Spectrum Stoornis). Hij eet wel mee in de groep maar mag daarna alleen of met één vriendje in een leeg lokaal gaan spelen. De hele tijd in de groep is voor hem te vermoeiend. Ook voor kinderen die net op school zijn, kan het programma te zwaar zijn. In overleg met de ouders wordt dan een oplossing gezocht.

Overdracht

School en TSO zorgen voor geleidelijke overgangen van school naar TSO en omgekeerd. Eén van de TSO-medewerkers komt ongeveer 10 minuten voor de aanvang van de middagpauze in de klas en neemt dan geleidelijk aan de klas van de leerkracht over. De leerkracht vertelt samen met de kinderen wat zij die ochtend gedaan hebben en of er nog iets belangrijks is voorgevallen. Omgekeerd zou dit ook kunnen gebeuren, ware het niet dat sommige TSO-medewerkers vaak maar tot 14.00 uur aanwezig zijn en het terugbrengen niet kunnen begeleiden. Daardoor loopt de inloop in de klas vaak rommeliger dan de start van de middagpauze. De leerkrachten vragen wel altijd aan de kinderen wat zij hebben gedaan in de middagpauze. Voor deze gesprekken is ongeveer een kwartier de tijd. Dan start het lesprogramma weer.

De dagelijkse overdracht van informatie over individuele kinderen gebeurt vooral tijdens het halen en brengen van de kinderen. Bij zorgleerlingen wordt soms een apart gesprek gepland.

Gezamenlijkheid in team creëren

De school zorgt voor gezamenlijke cursussen, bijvoorbeeld een cursus positieve boodschappen geven. Tevens worden feesten (Sinterklaas, Kerst, Suikerfeest) gezamenlijk gevierd. Dit zorgt voor een band tussen leerkrachten en TSO-medewerkers. De personeelkamer is voor iedereen.

Mening van leerkrachten

Nieuwe leerkrachten worden aangenomen met de nieuwe schooltijden als uitgangspunt. De andere leerkrachten moesten omschakelen van de oude vertrouwde werkwijze. Eén van de leerkrachten vertelt dat zij vooral positieve ervaringen heeft en dat deze ervaringen door veel teamleden worden gedeeld.

Taakverlichting

Haar onderwijstaken zijn verlicht door de verschuiving van taken naar de TSO. Ze staat niet alleen in de opvoeding, maar krijgt steun van de TSO-medewerker of Jolanda die op dezelfde manier aan dezelfde pedagogische doelen werkt maar in een andere setting. Sport en creativiteit in de TSO betekent dat zij minder met kinderen op stap hoeft. Zij houdt meer tijd over in de klas.

Duidelijke tijden

De leerkrachten kunnen nu alle vergaderingen, voorbereidingen en nakijkwerk tussen de middag doen. Dat kan in de personeelkamer of in het klassenlokaal, hoewel dat niet altijd daarvoor beschikbaar is, vanwege de activiteiten. Om 16.30 uur is de school ook voor de leerkrachten echt uit en gaan zij gelijktijdig met de kinderen naar huis.

Beter kindbeeld

Door de verbinding van onderwijs met vrije tijd in de school krijgen leerkrachten een beter beeld van het functioneren van het kind. Je ziet hem in verschillende settings functioneren.

Vooraf positieve reacties bij de kinderen

Zij ziet positieve reacties bij de kinderen. Kinderen en leerkracht weten precies wanneer ze hard moeten werken namelijk vanaf 10.00 uur en vanaf 14.30 uur. Het rustig beginnen via de kring of zelf een boek lezen is heel plezierig. De leerkracht kan die tijden ook gebruiken voor het voorbereiden van klassenfeesten of gesprekken over belangrijke gebeurtenissen. (Sinterklaas, Ramadan, 10 minutengesprekken met ouders, rapporten). Een vroeg speelkwartier is in deze wijk ook een voordeel, omdat veel kinderen 's ochtends weinig gegeten hebben. Ze hoeven dan niet zo lang te wachten voordat ze wat kunnen eten en drinken.

Voor alle kinderen goed?

Zij vraagt zich wel af of dit systeem voor alle kinderen goed is. Ze zou wel een onderzoek willen naar de beleving van jonge kinderen (4 en 5 jaar) of de kinderen met speciale gedragsproblemen. De begeleiding luistert daar nog nauwer en in het huidige systeem zijn er veel volwassenen bij het kind betrokken. Niet elk kind kan dat aan.

Jongens en meisjes

Een interessant punt om nader uit te werken vindt de leerkracht of er een verschil moet worden gemaakt tussen het programma voor jongens en voor meisjes. Zij ziet bijvoorbeeld dat de jongens meer georganiseerde activiteiten nodig hebben dan meisjes. Voor hen is de tijd van 12.00 – 14.30 uur te lang om alleen met vrij spelen door te brengen. Dit geldt ook voor kinderen met gedragsproblemen.

Knelpunten

Er zijn een aantal zaken die nog niet goed lopen in dit ambitieuze programma. Een les in een klas is beperkt tot één ruimte. Een vrijetijdsprogramma, waarin kinderen veel meer bewegingsvrijheid hebben en waarbij bovendien wisselende medewerkers betrokken zijn, is lastiger te regelen. Ook het overleg tussen schoolteam en TSO-medewerkers loopt nog niet helemaal goed.

Hoeveelheid activiteiten

Het is lastig om voor drie dagen per week en voor zeven groepen steeds voldoende activiteiten te hebben. Het aanbod is niet groot genoeg en de tijd is ook onvoldoende om dit te organiseren. Gelukkig wordt de tijd gedeeltelijk ingevuld met vakleerkrachten en vakken die anders in de schooltijd gegeven zouden worden.

Toezicht

In een dergelijk programma, waarin kinderen zelfstandig door de school of naar het schoolplein mogen lopen, kan er wel eens een kind tussendoor slippen. Meestal vertellen kinderen hun TSO-medewerker wel waar ze gaan spelen, maar niet altijd. Soms lopen er opeens drie kinderen op het schoolplein zonder toezicht of zonder jas. Jolanda houdt dat in de gaten en waarschuwt een medewerker indien nodig, of gaat er zelf op af om de betreffende kinderen naar de groep terug te brengen.

Afhankelijkheid van coördinator

Een dergelijk programma van drie dagen met 2 ½ uur per dag kan niet uitgevoerd worden zonder een capabele coördinator. Sommige procedures zouden wat geformaliseerd kunnen worden, zodat TSO-medewerkers zelf meer kunnen regelen. Een groot planbord in de hal, waarop alle activiteiten staan, zou een verbetering betekenen. Zo is men voor het programma minder afhankelijk van de aanwezigheid van Jolanda.

Zorg voor materiaal

De TSO heeft eigen spelmateriaal en eigen kasten. Zij kunnen ook spelmateriaal uit de klassen gebruiken. Het materiaal raakt snel kwijt of gaat stuk, omdat het opruimen er nog al eens bij in schiet. Men houdt niet tijdig op met de activiteiten en wordt dan overvallen doordat de lessen weer moeten starten. Tijdig stoppen en samen opruimen is een regel die iedere keer weer moet worden bewaakt en besproken met de TSO-medewerkers.

Overlegtijd

Het is moeilijk, zo niet onmogelijk om een tijd te vinden waarop leerkrachten en TSO-medewerkers gezamenlijk kunnen overleggen. Ook Jolanda kan niet bij de teamvergaderingen van de leerkrachten zijn. Als de leerkracht tijd heeft, is de TSO-medewerker druk bezig en omgekeerd. Dit is jammer omdat bijvoorbeeld over schoolregels nu niet gezamenlijk kan worden vergaderd. Ook de overdracht en overleg over gezamenlijke aanpak van zorgleerlingen leidt hieronder. Bij meer overlegtijd zou de school veel meer samen kunnen optrekken met TSO-medewerkers over de aanpak van zorgleerlingen. Een derde punt voor gezamenlijk overleg is de evaluatie en bijstelling van het programma. Je zou eigenlijk elk jaar verbeteringen moeten aanbrengen op basis van ervaringen van alle betrokkenen. Er is wel mogelijkheid tot informeel overleg in de personeelskamer. Die is voor alle medewerkers toegankelijk.

Dekking van de TSO-tijd

De pedagogische medewerkers van de buitenschoolse opvang moeten om 14.00 uur op weg naar de locatie van de buitenschoolse opvang, die helaas niet in de buurt van deze school staat. Het programma duurt echter tot 14.30 uur. Hiervoor moet dringend een oplossing komen, in overleg met de Stichting voor kinderopvang.

Verschillen in pedagogische traditie

In de buitenschoolse opvang geeft men kinderen bewust vrije keuze in de activiteiten. Men wil graag dat zij leren om zelf initiatieven te nemen. In school is de pedagogische aanpak vaak meer gestructureerd: er wordt aan kinderen verteld wat zij moeten doen. Voor sommige kinderen, die thuis geen structuur krijgen of erg impulsief zijn, is zo'n gestructureerde aanpak ook in de vrije tijd nodig. Dit wordt vaak als "te schools" ervaren door de pedagogische medewerkers van de buitenschoolse opvang. Dit punt speelde ook op deze school, maar na verloop van tijd groeien beide benaderingen naar elkaar toe.

Delen van gevoelige informatie

Naast het ontbreken van gezamenlijke overlegtijd, zijn er ook nog andere zaken die de vorming van één team van leerkrachten en TSO-medewerkers in de weg staan. Het is in de huidige organisatie niet mogelijk om signalen en problemen met de kinderen te delen. Leerkrachten spreken onderling wel over vermoedens van mishandeling, crises in gezinnen of gedragsproblemen van hun leerlingen, maar delen dat niet met de TSO-medewerkers. Want daar zijn ook vrijwilligers en moeders bij. En de medewerkers zijn niet in dienst van de school maar in dienst van de stichting voor kinderopvang, waardoor je gevoelige informatie ook niet kunt delen. Je kunt immers niet garanderen dat de Stichting voor kinderopvang daar vertrouwelijk mee omgaat. Voor Jolanda wordt een uitzondering gemaakt, omdat die zo nauw met de school samenwerkt. Ook vakkrachten vanuit de Brede school Gouda hebben geen directe band met deze school en kunnen deze gevoelige informatie dus maar beter niet weten. Dit is wel jammer omdat betreffende medewerkers deze kinderen wel gedurende veel tijd onder hun hoede hebben. Een oplossing is pas mogelijk als TSO-medewerkers in dienst van de school zouden zijn.

Gezamenlijk kindvolgsysteem

Het zou heel fijn zijn als leerkrachten en TSO-medewerkers één kindvolgsysteem zouden gebruiken. Zowel als onderlegger voor kindbesprekingen als in verband met besprekingen met de ouders. Het huidige systeem (van Memelink) is niet geschikt voor de vrijetijdssituatie. Het observatiesysteem Welbevinden (gericht op de sociaal-emotionele toestand van het kind) dat vaak in de kinderopvang wordt gebruikt, is juist weer niet toegesneden op de onderwijssituatie.

Bekostiging

De kosten van zo'n uitgebreid tussen de middagprogramma overstijgen de inkomsten. De ouders betalen wel een bijdrage voor het overblijven, maar niet voor de activiteiten. Dat zou ook niet kunnen, want ze zijn een wezenlijk onderdeel van het schoolpro-

gramma. Het betekent echter dat de school de subsidies bij elkaar moet sprokkelen. Dit is op den duur geen werkbare situatie en hiervoor moet dus een structurele oplossing komen.

Meer informatie

<http://www.oosterweidegouda.nl/>

Balledux, M. en L. Schreuder (2005). *Biologisch ritme en schoolprogramma*. Utrecht: NIZW Jeugd. Te downloaden van www.nji.nl in de rubriek publicaties.

Liesbeth Schreuder, Marja Valkestijn en Susanne Mewissen (2008). *School met vijf O's, Onderwijs, , opvoeding, ontwikkeling, opvang en ontspanning in een dagarrangement*. Amsterdam: SWP. Te bestellen via www.nji.nl of via www.swpbook.com.